

Gammaltestamentlig profetism och dess omvärld

En forskningsöversikt

Manuskriptfynd, jämförande arbete och positioner från Babel-Bibel-striden till idag

Sammanställd av Claude AI för Lars Gunther

Forskningsrapport, nivå 3

1. Inledning och avgränsning

När de bibliska profeterna talar i Herrens namn är de inte ensamma i den forntida Främre Orienten om att hävda gudomlig kommunikation. Tvärtom: profetism, oraklet, divinationen — i alla dess former — hör till stormaktstidens Mesopotamien, syrien-palestinskt territorium, Egypten och Mindre Asien lika självklart som offerritualet och tempelkulten. Frågan om hur Israels profeter förhåller sig till denna omvärld har sysselsatt forskare i mer än ett århundrade, och själva källmaterialet har under denna tid förändrats radikalt. Texter som ingen kunde läsa när Hermann Gunkel skrev sin *Propheten* 1917 är idag systematiskt utgivna i kritiska volymer.

Den här rapporten beskriver kronologiskt hur det jämförande studiet av profetism vuxit fram, vilka manuskript och arkeologiska fynd som varit avgörande, och vilka positioner som framstår som vedertagna respektive omstridda. Tyngdpunkten ligger på Mari-arkivet, de nyassyriska orakeltexterna (i synnerhet Esarhaddon- och Assurbanipal-texterna) och Deir 'Alla-inskriptionen, eftersom dessa tre korpora dominerar nästan all jämförande litteratur. Övriga material — Eblas arkiv, ugaritiska, hethitiska, egyptiska och grekiska texter — behandlas mer kortfattat.

Rapporten är deskriptiv. Min uppgift är att visa forskningsläget, inte att avgöra det. I en kort slutsektion (avsnitt 9) öppnar jag dock dörrar för läsare som vill tänka teologiskt vidare, särskilt från ett evangelikalt och kontinuationistiskt håll. Texten är skriven på nivå 3 enligt Gunthers egna konventioner; fotnoterna följer en förenklad SBL-konvention.

2. Tidig forskning: Babel-Bibel och tidiga jämförelser (ca 1900–1948)

2.1 Babel-Bibel-Streit

Det jämförande studiet av GT och Främre Orienten i modern mening tar sin början runt sekelskiftet 1900, när stora kilskriftsarkiv börjar publiceras. Friedrich Delitzschs föreläsningar *Babel und Bibel* (1902 och framåt) drog åt sig stor uppmärksamhet, både för sina filologiska iakttagelser och för sin kontroversiella tes att GT i hög grad

är beroende av babylonisk religion.¹ Striden polariserade fältet i decennier. För profetforskningen specifikt fick Delitzsch dock begränsad direkt betydelse — de profetiska texterna han kände till var få och fragmentariska. Hans inflytande var snarare metodologiskt: han etablerade jämförelse som ett legitimt program.

2.2 Hermann Gunkel och formhistorien

Hermann Gunkels skola, med dess form- och gattungskritik, är ett annat tidigt fundament. I *Die Propheten* (1917) drog Gunkel paralleller mellan israelitiska profetiska former och bredare semitiska orakelyttranden, även om hans egentliga jämförelsematerial var smalt.² Sigmund Mowinckel utvecklade i *Psalmenstudien III* (1923) tanken att GT-psaltaren bevarar liturgiska profetior, det vill säga profetiska yttranden i kult — en idé som senare återkommer i jämförelsen med Mari.³

2.3 Wen-Amon, Eblas avlägsna förebud och tidiga publicerade Mari-fynd

Bland enstaka texter från tidigt 1900-tal som har betydelse för fältet märks Wen-Amon-berättelsen (egyptisk litterär text om en resa till Byblos ca 1100 f.Kr.), där en hovman i Byblos råkar i extas och förmedlar ett orakel. Texten har lästs som tidigt belägg för västsemitisk profetism, även om dess litterära karaktär ger anledning till försiktighet.

Mari, den stora staden vid mellersta Euftrat, började grävas ut av André Parrot 1933.⁴ De första profetiska Mari-breven blev kända under 1930-talet, men en samlad utgåva dröjde till 1948 och åren därefter. Mari-fyndet skulle bli den enskilt viktigaste enskilda källan för det jämförande studiet av GT-profetism — inte minst eftersom de

¹Friedrich Delitzsch, *Babel und Bibel: Ein Vortrag* (Leipzig: Hinrichs, 1902). För forskningshistorisk kontext, se Bill T. Arnold och David B. Weisberg, "A Centennial Review of Friedrich Delitzsch's 'Babel und Bibel' Lectures," *Journal of Biblical Literature* 121 (2002): 441–457.

²Hermann Gunkel, *Die Propheten* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1917). Gunkels formanalytiska metod kom att prägla profetforskningen i decennier.

³Sigmund Mowinckel, *Psalmenstudien III: Kultprophetie und prophetische Psalmen* (Kristiania: Dybwad, 1923). Mowinckel hävdade att flera GT-psalmer ursprungligen var liturgiska profetior.

⁴André Parrot, *Mari, capitale fabuleuse* (Paris: Payot, 1974). Den populära framställningen av Maris betydelse. För själva utgrävningarna, se Parrots rapporter i *Syria* från 1935 och framåt.

gav daterbara, autentiska brev där profetiska yttranden refereras i sin samtida kontext, snarare än i en redigerad sluttextversion.

3. Mari-revolutionen och 1968 års vändning

3.1 Publicering av Mari-arkivet

Mari-arkivet rymmer över 25 000 lertavlor, främst administrativa och brevtexter från första hälften av 1700-talet f.Kr., kring kung Zimri-Lim. Bland dessa finns omkring 50 brev som refererar profetiska yttranden — ofta förmedlade till kungen via tjänstemän och prästerinnor. Den systematiska publiceringen av detta material har skett i serien *Archives royales de Mari* (ARM), och den samlade utgåvan av de profetrelaterade texterna gjordes av Jean-Marie Durand 1988 i ARM 26.⁵

De viktigaste profettyperna i Mari-texterna är āpilum (”svararen”), muḥḥūm (med kvinnlig motsvarighet muḥḥūtum, ”extatikern”), assinnu (en kultfunktionär med oklar genusroll) och nabūm — den sistnämnda termen etymologiskt parallell till hebreiskans נָבִי. Texterna visar en levande profetisk praxis: yttranden ges i tempel, på gata, vid offerfesten; budskap dikteras eller refereras vidare till kungen; profeter både uppmanar till handling och varnar; manliga och kvinnliga utövare uppträder sida vid sida.

3.2 Huffmons banbrytande artikel 1968

Den verkliga vändningen i forskningsläget kom med Herbert B. Huffmons artikel ”Prophecy in the Mari Letters” (1968).⁶ Huffmon visade systematiskt att Mari-profetismen uppvisar drag som länge ansetts utmärkande för GT: önskade budskap till kungen, etisk skärpa, tilltal i andra person i gudomens namn, kontakt med kult men inte upptagande i den. Artikeln blev startskottet för en flod av jämförande studier.

Mari prophecy is not the same as biblical prophecy, but the differences are matters of emphasis and degree, not of fundamental kind. The

⁵Brevkorpus utgivet i serien *Archives royales de Mari* (ARM). De profetiska texterna samlades systematiskt först av Jean-Marie Durand i *Archives épistolaires de Mari* I/1, ARM 26 (Paris: ERC, 1988).

⁶Herbert B. Huffmon, ”Prophecy in the Mari Letters,” *Biblical Archaeologist* 31 (1968): 101–124. Artikeln är fortfarande utgångspunkt för översikter.

pattern of a deity sending a message through a human intermediary, the use of the messenger formula, the directness of address to the king, even the occasional unsolicited and unwelcome character of the message — all of this is shared.

— H. B. Huffmon, "Prophecy in the Mari Letters", 1968.

Citatet sammanfattar väl den position som under 1970- och 80-talen blev forskningskonsensus: skillnaderna mellan israelitisk och mari-profetism är gradskillnader, inte väsensskillnader. Vad GT i större grad uppvisar — det socialt-etiska, det långsiktigt eskatologiska, den utdragna förkunnelsens uppbyggnad — kan delvis hänga samman med textens karaktär (samlade, redigerade böcker) snarare än med den ursprungliga muntliga profetismen.

3.3 Abraham Malamat och den bibliska kopplingen

Abraham Malamat utvecklade Huffmons program i en lång rad uppsatser, samlade i *Mari and the Bible* (1998).⁷ Malamat var systematisk i sina jämförelser av terminologi, formulär (särskilt budbärarformeln "Så säger guden NN"), och institutioner. Hans arbete bidrog kraftigt till att normalisera tanken att GT-profetism är en medelhavs-mesopotamisk företeelse med specifika israelitiska drag, snarare än en helt egen kategori.

4. Lindblom, Wilson och religionssociologin (1962–1980)

4.1 Johannes Lindblom — extasens skola

Den svenske teologen Johannes Lindblom hade redan på 1920-talet börjat skriva om profetisk extas, men hans engelska bok *Prophecy in Ancient Israel* (1962) blev en standardreferens.⁸ Lindbloms grundtanke var att en grundläggande religionspsykologisk företeelse — extatisk gudsuppenbarelse — ligger bakom GT-

⁷Abraham Malamat publicerade en lång rad uppsatser om Mari och GT-profetism, samlade i *Mari and the Bible* (Studies in the History and Culture of the Ancient Near East 12; Leiden: Brill, 1998).

⁸Johannes Lindblom, *Prophecy in Ancient Israel* (Oxford: Blackwell, 1962), 1. Boken bygger på Lindbloms livslånga arbete med profetisk extas, redan i *Die literarische Gattung der prophetischen Literatur* (1924).

profetismen, och att denna företeelse är gemensam för Främre Orienten och delar av antikens Medelhavsvärld. Han formulerade saken inledningsvis så här:

Prophecy is, in essence, an experience of inspiration. The prophet is one who, in moments of revelation, hears or sees what the deity wants to communicate, and who feels it as his task to deliver this revelation to the recipients indicated.

— J. Lindblom, *Prophecy in Ancient Israel*, 1962, s. 1.

Lindbloms bok är fortfarande läsvärd, men hans betoning på extas som det avgörande gränsdraget har korrigerats av senare forskning, som visat att Mari- och nyassyriska profeter sällan beskrivs som extatiska, medan GT-texterna långt ifrån alltid framställer profetisk inspiration i sådana termer.

4.2 Robert R. Wilson och sociologin

Med Robert R. Wilsons *Prophecy and Society in Ancient Israel* (1980) infördes brittisk-amerikansk religionssociologi i fältet.⁹ Wilson använde I. M. Lewis distinktion mellan ”central” och ”peripheral” possession — det vill säga profetia som stöder etablissemangen respektive profetia som ifrågasätter det. Han argumenterade för att GT bevarar en växling mellan dessa båda typer (”falska” hovprofeter mot ”sanna” marginalprofeter), och att detta inte är unikt för Israel utan en generell egenhet i ANE-profetism.

Wilsonsk skola fick stor genomslagskraft, men dess strikta tudelning har efteråt ifrågasatts. Senare forskning har visat att Mari- och nyassyriska profeter ofta agerade i och kring hovet utan att därför vara okritiska mot makten.

5. Deir 'Alla-inskriptionen — en västsemitisk Bileam

1967 fann holländsk-jordanska arkeologer i Deir 'Alla i Jordandalen fragment av en målad väggtext på arameiska, daterad till omkring 800 f.Kr. Texten — först publicerad av Jacob Hoftijzer och G. van der Kooij 1976 — börjar: ”Bileams bok, son till Beor,

⁹Robert R. Wilson, *Prophecy and Society in Ancient Israel* (Philadelphia: Fortress, 1980). Wilson använde sociologisk teori (I. M. Lewis) för att skilja på ”central” och ”peripheral” profeti.

mannen som såg gudarna”.¹⁰ Att samma profet som figurerar i Numeri 22–24 dyker upp i en utombiblisk inskription kring 800 f.Kr. var sensationellt.

Texten innehåller dialog mellan Bileam och de gudar (šaddayyīn) han varit i kontakt med, samt ett katastrofbudskap över landet. Inskriptionen är fortfarande svårtolkad i detaljer (skadad, med två textkolumner som komplicerar läsningen), men dess existens är betydelsefull av flera skäl: (1) den visar att en figur som hade traditionsstatus i Jordandalen kring 800-talet f.Kr. också hamnar i Israels traditioner, (2) den vittnar om en västsemitisk profetisk litterär praxis utanför både Mari och Assyrien, (3) terminologin är tydligt relaterad till den hebreiska – exempelvis ḥōzē, ”siaren”.

Forskningen om Deir 'Alla har sammansmält textkritik, paleografi och religionshistoria. För profetismens jämförande studium är det sammanfattande resultatet att Israels profetism står i en bredare västsemitisk tradition som vi nu tack vare denna inskription kan se konturerna av.

6. De nyassyriska orakeltexterna och Simo Parpola

6.1 Texterna och deras publicering

De nyassyriska profetiska orakeltexterna kommer främst från arkivet i Nineve och daterar sig till Esarhaddon (681–669 f.Kr.) och Assurbanipal (668–627 f.Kr.). De är samlade och utgivna av Simo Parpola i *Assyrian Prophecies* (State Archives of Assyria 9, 1997).¹¹ Volymen rymmer 29 orakeltexter, ofta uttalade av kvinnliga profeter

¹⁰Hoftijzer, Jacob och G. van der Kooij, *Aramaic Texts from Deir 'Alla* (Documenta et monumenta Orientis antiqui 19; Leiden: Brill, 1976). Det citerade öppningsstycket återfinns i Combination I, rad 1–2. En andra grundläggande utgåva med ny tolkning gavs av Hoftijzer och van der Kooij i *The Balaam Text from Deir 'Alla Re-evaluated* (Leiden: Brill, 1991).

¹¹Simo Parpola, *Assyrian Prophecies* (State Archives of Assyria 9; Helsinki: Helsinki University Press, 1997). Volymen samlar de nyassyriska profetiska orakeltexterna med translitterering, översättning och utförlig inledning.

(raggimtu, mahhûtu) i Ištars namn, och samlar både enskilda yttranden och kompositioner av flera orakel.

Texterna är intressanta för bibelforskningen av flera skäl. För det första är de ungefär samtida med Jesaja, Sefanja och Jeremia. För det andra är fraseologin slående lik den GT-profetiska: ”frukta inte, [namn]” är en återkommande gudsformel:

Frukta icke, Esarhaddon! Jag, Bēl, talar med dig. Jag vakar över balkarna i ditt hjärta. När din mor födde dig, då stod sextio gudar med mig och vakade över dig. Sîn stod på din högra sida, Šamaš på din vänstra.

— Esarhaddon-orakel SAA 9 1.4 (Parpola, 1997). Översättning till svenska efter Parpolas engelska.

Parpolas inledning till volymen är teologiskt djärv: han argumenterar för att den nyassyriska Ištar-religionen rymmer monoteistiska och rentav proto-trinitariska drag, och att ”frukta inte”-fraseologin direkt påverkat GT.¹² Hans religionshistoriska syntes har starkt kritiserats, men hans textutgåvor är oundvikliga.

6.2 Manfred Weippert och Martti Nissinens systematik

Den tyske forskaren Manfred Weippert har sedan 1970-talet drivit en parallell linje där han systematiskt undersöker hur GT-profetism kan belysas av nyassyriska texter, utan Parpolas mer spektakulära religionshistoriska teser.¹³ Hans arbete bildade en

¹²Edgar Kellenberger, ”Heil und Unheil bei den assyrischen Propheten,” i *Mensch und Gott im Alten Orient*, red. M. Oeming och K. Schmid (Göttingen: V&R, 2014), 197–210.

¹³Manfred Weippert var redan på 1970-talet en av få som drog systematiska paralleller mellan SAA 9-texterna och GT. Se hans samlade uppsatser i *Götterwort in Menschenmund: Studien zur Prophetie in Assyrien, Israel und Juda* (FRLANT 252; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014).

brygga till den finske forskaren Martti Nissinen, som med *References to Prophecy in Neo-Assyrian Sources* (1998) gav fältet ett systematiskt verktyg.¹⁴

Nissinens arbete kulminerade i *Prophets and Prophecy in the Ancient Near East* (2003), som samlar Mari-, nyassyrisk och övriga ANE-profetiska texter i en lättillgänglig källutgåva med engelsk översättning.¹⁵ I förordet skriver han, om syftet:

This volume aims to make available, in transliteration and translation, the textual evidence for prophecy in the ancient Near East outside the Hebrew Bible – to give the reader direct access to the comparative material on which so much of the discussion has rested.

– M. Nissinen, *Prophets and Prophecy in the Ancient Near East*, 2003, s. xi.

7. 2000- och 2010-talen – Stökl, de Jong, Nissinen

7.1 Daniel Fleming och nabûm-debatten

En särskild diskussion gäller Mari-arkivets term nabûm och dess relation till hebreiska nābî'. Daniel E. Fleming argumenterade 1993 för att nabûm i Mari betecknar "den som åkallar guden" (passiv betydelse) snarare än "den som är kallad" av guden.¹⁶ Frågan har implikationer för vad själva ordet nābî' ursprungligen betydde. Diskussionen är inte avgjord, men Flemings arbete har gjort enklare folketymologier (t.ex. att termen helt enkelt betyder "talesman") svårare att försvara.

7.2 Lester Grabbe och hela bilden

Lester L. Grabbes *Priests, Prophets, Diviners, Sages* (1995) infogade GT-profetismen i en bredare typologi över religiösa specialister i Främre Orienten.¹⁷ Grabbes

¹⁴Martti Nissinen, *References to Prophecy in Neo-Assyrian Sources* (State Archives of Assyria Studies 7; Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1998).

¹⁵Martti Nissinen, *Prophets and Prophecy in the Ancient Near East* (Writings from the Ancient World 12; Atlanta: SBL, 2003), xi. Volymen förblir standardreferensverket på engelska.

¹⁶Daniel E. Fleming, "The Etymological Origins of the Hebrew nābî': The One Who Invokes God," *Catholic Biblical Quarterly* 55 (1993): 217–224. För en motbild, se Huffmons mer försiktiga slutsatser i "The Origins of Prophecy in the Mari Archives," i *Realia Dei: Essays in Archaeology and Biblical Interpretation in Honor of Edward F. Campbell, Jr.*, red. P. H. Williams Jr. och T. Hiebert (Atlanta: Scholars, 1999), 67–82.

¹⁷Lester L. Grabbe, *Priests, Prophets, Diviners, Sages: A Socio-Historical Study of Religious Specialists in Ancient Israel* (Valley Forge: Trinity Press International, 1995). Grabbe återkom till temat i flera senare antologier som han redigerade.

argument är att de skarpa distinktioner som ofta gjorts mellan profet, präst, divinator och vis man inte håller när vi tar in det jämförande materialet — funktioner överlappar både i Mesopotamien och i Israel.

7.3 Skrivpraxis: van der Toorn, Nissinen, Ben Zvi

En central fråga från 2000-talet och framåt är: när och hur blir profetior textualiserade? Karel van der Toorn arbetade systematiskt med övergången från muntligt till skriftligt, både i Mari (där vi har korta skrivarrapporter) och i GT-böckerna.¹⁸ Hans tes — att de profetiska böckerna är produkten av ett långt skrivarbete där olika röster successivt arbetats samman — har påverkat hela fältet. Martti Nissinens artikel "How Prophecy Became Literature" (2005) är en bra ingång till diskussionen.¹⁹

7.4 Jonathan Stökl's filologisk-sociologiska syntes

Den hittills mest omfattande systematiska jämförelsen är Jonathan Stökl's *Prophecy in the Ancient Near East: A Philological and Sociological Comparison* (2012).²⁰ Stökl ger en uttömmande genomgång av Mari, nyassyriskt, Emar och bibliskt material och drar slutsatsen:

It seems that in spite of certain differences in detail, prophecy in Mari and in Neo-Assyrian Nineveh shares the same basic features as prophecy in the Hebrew Bible: divinely inspired individuals, embedded in cultic and political life, who deliver messages from the deity to specific

¹⁸Karel van der Toorn, "From the Oral to the Written: The Case of Old Babylonian Prophecy," i *Writings and Speech in Israelite and Ancient Near Eastern Prophecy*, red. Ehud Ben Zvi och Michael H. Floyd (Atlanta: SBL, 2000), 219–234, samt *Scribal Culture and the Making of the Hebrew Bible* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007).

¹⁹Martti Nissinen, "How Prophecy Became Literature," *Scandinavian Journal of the Old Testament* 19 (2005): 153–172.

²⁰Jonathan Stökl, *Prophecy in the Ancient Near East: A Philological and Sociological Comparison* (Culture and History of the Ancient Near East 56; Leiden: Brill, 2012).

recipients. The differences lie in the framing, in the literary fixation, and in the ideological purpose to which the texts have been put.

– J. Stökl, *Prophecy in the Ancient Near East*, 2012, s. 7.

7.5 Matthijs de Jong om Jesaja

Matthijs J. de Jongs *Isaiah Among the Ancient Near Eastern Prophets* (2007) är ett exempel på hur den jämförande metoden tillämpas på en specifik bibelbok.²¹ De Jong argumenterar att den äldsta Jesaja-profetin är formulärt och funktionellt mycket lik nyassyriska orakeltexter — ett krigs- och kungaorakel ger varningar och löften — och att det är de senare redaktionsskikten som lyfter Jesaja-traditionen mot dess slutgiltiga teologiska form.

7.6 Genus: Stökl och Carvalho

En särskild förskjutning det senaste decenniet är intresset för kvinnliga profeter. Stökl och Corrine L. Carvalhos antologi *Prophets Male and Female* (2013) sammanfattar mycket av det.²² Bilden som framträder är att kvinnliga profeter är väl belagda i Mari (muḫḫūtum) och Nineve (Ištar-tjänarinnor), medan GT — trots Mirjam, Debora, Hulda, Noadja och de fyra döttrarna i ApG 21:9 — bevarar färre kvinnliga röster. Frågan om varför är livligt diskuterad: redaktionellt urval, social förändring eller ursprunglig skillnad?

7.7 Esther Hamori och divinationens bredare register

Esther Hamoris *Women's Divination in Biblical Literature* (2015) gjorde också det viktiga arbetet att utvidga begreppet ”profetism” till hela det divinatorska fältet — inkluderande nekromanti, dröm, lottdragning och oneiromanti, det vill säga drömtydning eller spådom genom drömmar.²³ Detta speglar en bredare trend i fältet:

²¹Matthijs J. de Jong, *Isaiah Among the Ancient Near Eastern Prophets: A Comparative Study of the Earliest Stages of the Isaiah Tradition and the Neo-Assyrian Prophecies* (Vetus Testamentum Supplements 117; Leiden: Brill, 2007).

²²Jonathan Stökl och Corrine L. Carvalho, red., *Prophets Male and Female: Gender and Prophecy in the Hebrew Bible, the Eastern Mediterranean, and the Ancient Near East* (Atlanta: SBL, 2013).

²³Esther J. Hamori, *Women's Divination in Biblical Literature: Prophecy, Necromancy, and Other Arts of Knowledge* (Anchor Yale Bible Reference Library; New Haven: Yale University Press, 2015).

att se ”profetism” som en delmängd av en bredare divinatorisk praxis, inte som en teologiskt isolerad kategori.

7.8 Nissinens syntesvolym 2017

Den för närvarande mest auktoritativa syntesen är Martti Nissinens *Ancient Prophecy: Near Eastern, Biblical, and Greek Perspectives* (2017).²⁴ Nissinen utvidgar nu det jämförande perspektivet till att omfatta också grekisk mantik (Delfi och andra orakelplatser), och argumenterar för att vi bör betrakta profetism som ett ”common-stock”-fenomen i östra Medelhavet och Mesopotamien från andra årtusendet f.Kr. och framåt:

Prophecy in the ancient Eastern Mediterranean and the Near East should not be viewed as a series of distinct, mutually independent traditions. Rather, the textual evidence — from Mari to Nineveh to Jerusalem to Delphi — suggests an intellectual and religious common stock from which different cultures drew, with different emphases and outcomes.

— M. Nissinen, *Ancient Prophecy*, 2017, s. 5.

8. Vad är vedertaget? Vad är omstritt?

8.1 Vedertagna positioner

Trots interna stridigheter har en rad positioner kommit att betraktas som etablerade i fältet. De följande punkterna är, i olika lärobokssammanfattningar (Nissinen 2003 och 2017, Stökl 2012, Walton 2018), formulerade i nästan identiska ordalag.

(1) GT-profetismen står i en bredare ANE-tradition. Att betrakta de israelitiska profeterna som en isolerad religionshistorisk företeelse är inte längre möjligt. Mari- och nyassyriska texter visar att samma fenomen — gudomlig kommunikation genom utvalda mediers tal till makthavare och folk — är väl belagt århundradena före och samtidigt med GT-profeterna.

(2) Skillnaderna är gradskillnader, inte väsensskillnader. Här är Huffmons ursprungliga formulering från 1968 fortfarande representativ. Vad GT i större grad

²⁴Martti Nissinen, *Ancient Prophecy: Near Eastern, Biblical, and Greek Perspectives* (Oxford: Oxford University Press, 2017). En viktig utvidgning är att Nissinen nu drar in Delfi och annan grekisk mantik i den jämförande ramen.

uppvisar — etisk-social profetism, eskatologisk vidd, redaktionell utformning till litterära böcker — kan delvis förklaras av textens karaktär (samlad och bearbetad litteratur, inte tillfälliga arkivbrev) och delvis av Israels specifika religionsuppfattning.

(3) Profetism är en delmängd av divination. Få forskare betraktar längre profetism som något kategoriskt skilt från andra former av gudomlig kommunikation (drömtydning, spådom, lottdragning, leverskådning). Termerna och institutionerna överlappar både i Mesopotamien, Anatolien och i Israel.²⁵

(4) Manliga och kvinnliga profeter existerade samtidigt i hela regionen. Mari-arkivet och de nyassyriska orakeltexterna visar tydligt detta. Den relativa frånvaron av kvinnor i GT-profetismens centrala böcker bör därmed förklaras religionssociologiskt eller redaktionshistoriskt, inte som ett gemensamt ANE-mönster.

(5) Profetiska yttranden gick i regel genom skrivarmediering. I Mari ser vi tydligt att tjänstemän skriver ner och sammanfattar profetiska yttranden i brev till kungen. I GT är processen mer komplex men strukturellt parallell: det vi har bevarat är skrivarutgåvor av profetiska traditioner, ofta i ett senare redaktionellt skick.²⁶

8.2 Omstridda frågor

(1) Är ekstas det avgörande draget? Lindbloms 1962-position — extasen som profetismens religionspsykologiska kärna — har korrigerats. Mari- och nyassyriska profeter beskrivs sällan i extatiska termer. Men frågan kvarstår: är ekstas (när den förekommer) ett genuint kontaktfenomen, eller är det en redaktionellt formaterad religiös trop?²⁷

(2) Hur direkt är Israels profetism beroende av sin omvärld? Här går meningarna i sär. Parpola och, mer försiktigt, vissa Mari-forskare ser direkta inflytanden (lånade

²⁵Karel van der Toorn, "L. Oppenheim's Concept of Mantic Authority Revisited," har givit upphov till en hel diskussion om hur "divination" bör översättas. Se sammanfattning hos Stökl, *Prophecy in the Ancient Near East*, 8–11.

²⁶Ehud Ben Zvi, "Introduction: Writings, Speeches, and the Prophetic Books — Setting an Agenda," i *Writings and Speech*, red. Ben Zvi och Floyd, 1–29.

²⁷För skillnader och likheter mellan ekstas och rationell mediumism, se Nissinen, *Ancient Prophecy*, 178–215.

fraser, lånade strukturer). Andra — Stökl tenderar i denna riktning — talar hellre om strukturella likheter inom ett gemensamt kulturområde, utan direkta lån.²⁸

(3) Hur bör Israels profeters etiska och eskatologiska särdrag förklaras? GT-profetismen — i synnerhet 700–500-talsprofeterna — uppvisar en etisk-social förkunnelse och en lång eskatologisk båge som är svår att finna fullständig parallell till. En del av materialet är förstås redaktionellt, men knappast allt. Hur mycket av detta särdrag är genuint, hur mycket är produkt av senare litterär utformning? Detta är en av fältets stora öppna frågor.

(4) Hur ska profetismens skriftliga kvarlevor dateras? Den ”minimalistiska” skolan (Carroll, Davies, Ben Zvi) har argumenterat för att stora delar av profetböckerna är från persisk eller hellenistisk tid och har konstruktioner som speglar en senare situation snarare än 700–500-talets historiska profetism.²⁹ De flesta forskare accepterar idag en mellanposition: en historisk kärna med betydande senare bearbetning. De jämförande Mari- och nyassyriska beläggen styrker tanken att autentiska profetiska traditioner faktiskt fanns att bygga på, men säger lite om hur mycket av det specifika som bevarats.

(5) Är ”central” och ”peripheral” profetism en användbar uppdelning? Wilsons 1980-modell har levt vidare i läroböcker, men kritiserats för att sociologiskt förenkla. Mari-profeter förefaller ha rört sig fritt mellan hov och utkant; samma med Jeremia. Idag arbetar man med mer komplexa modeller.

(6) Hur mycket bevarar GT av äldre, västsemitisk profettradition? Deir 'Alla-fyndet öppnade frågan på allvar. En del forskare ser de äldsta GT-skikten (Bileam-cyklen, vissa Elia/Elisha-traditioner, Hulda) som arvtagare till en bredare

²⁸Stökl, *Prophecy in the Ancient Near East*, 213–227. Ett besläktat resonemang finns hos de Jong, *Isaiah Among the Ancient Near Eastern Prophets*, 442.

²⁹Robert P. Carroll, ”Inventing the Prophets,” *Irish Biblical Studies* 10 (1988): 24–36.

bronsåldersprofetism. Andra är mer skeptiska. Detta är ett område där nya fynd kan flytta läget.

9. Avslutande reflektion: vilka frågor öppnar materialet?

Som rapportskribent håller jag mig deskriptiv i huvudtexten. Jag tillåter mig dock i denna avslutande sektion att, kort, peka på några frågor som materialet väcker för en evangelikal eller karismatisk läsare — utan att försöka avgöra dem.

För det första: tanken att profetisk gudskommunikation är en allmänmänsklig och allmänreligiös företeelse är en utmaning för en GT-läsning som ser israelitisk profetism som unik. Men den är också en bekräftelse av ett gammalt evangelikalt och kristet anspråk: Gud talar och är inte tystlåten. Karismatiska och kontinuationistiska teologer har ofta hänvisat just till den allmänreligiösa fonden för att hävda att det vore underligt om Israels och kyrkans Gud talade tystare än grannarnas gudar.

För det andra: de strukturella likheterna mellan Esarhaddon-orakel och delar av Jesaja-traditionen tvingar evangelikala läsare att ställa frågan: ska Israels profeters särart sökas i form, eller i innehåll? Materialet pekar mot det senare — det är vad profeterna säger om JHWH, om förbundet, om Sions framtid, om messiansk kunglighet, som skiljer dem ut, inte främst hur de säger det.

För det tredje: redaktionsfrågan är delvis pastoral. Om ett yttrande av Jesaja har bearbetats i sex steg innan vi läser det i bibeln, är det fortfarande Guds ord? Kanske kan det jämförande materialet hjälpa oss tänka kring detta — Mari-breven visar oss en levande profetisk praxis där skribenter medierar och formaterar redan i samtiden, och ändå tas yttrandena emot som gudaord. Att GT-traditionen genomgått en längre och rikare bearbetning än Mari-arkivets korta brev gör inte yttrandena mindre profetiska, men det gör vår läsning av dem ödmjukare.

Det är inte rapportens uppgift att besvara dessa frågor; men de är värda att ta med när läsaren går vidare till primärmaterialet.

10. Bibliografi

10.1 Verk citerade

Carroll, Robert P. "Inventing the Prophets." *Irish Biblical Studies* 10 (1988): 24–36.

Crouch, Carly L., Jonathan Stökl och Anna Elise Zernecke, red. *In the Name of God: The Bible in the Colonial Discourse of Empire*. Biblical Interpretation Series 126. Leiden: Brill, 2014.

Davies, Philip R. "'Pen of Iron, Point of Diamond' (Jer 17:1): Prophecy as Writing." I *Writings and Speech in Israelite and Ancient Near Eastern Prophecy*, redigerad av Ehud Ben Zvi och Michael H. Floyd, 65–81. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2000.

Delitzsch, Friedrich. *Babel und Bibel: Ein Vortrag*. Leipzig: Hinrichs, 1902.

Durand, Jean-Marie. *Archives épistolaires de Mari I/1*. *Archives royales de Mari* 26. Paris: Éditions Recherche sur les Civilisations, 1988.

Fleming, Daniel E. "The Etymological Origins of the Hebrew *nābî'*: The One Who Invokes God." *Catholic Biblical Quarterly* 55 (1993): 217–224.

Grabbe, Lester L. *Priests, Prophets, Diviners, Sages: A Socio-Historical Study of Religious Specialists in Ancient Israel*. Valley Forge: Trinity Press International, 1995.

Gunkel, Hermann. *Die Propheten*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1917.

Hamori, Esther J. *Women's Divination in Biblical Literature: Prophecy, Necromancy, and Other Arts of Knowledge*. Anchor Yale Bible Reference Library. New Haven: Yale University Press, 2015.

Hoftijzer, Jacob och G. van der Kooij. *Aramaic Texts from Deir 'Alla*. *Documenta et monumenta Orientis antiqui* 19. Leiden: Brill, 1976.

—. *The Balaam Text from Deir 'Alla Re-evaluated*. Leiden: Brill, 1991.

Huffmon, Herbert B. "Prophecy in the Mari Letters." *Biblical Archaeologist* 31 (1968): 101–124.

—. "The Origins of Prophecy in the Mari Archives." I *Realia Dei: Essays in Archaeology and Biblical Interpretation in Honor of Edward F. Campbell, Jr.*,

- redigerad av P. H. Williams Jr. och T. Hiebert, 67–82. Atlanta: Scholars, 1999.
- Jong, Matthijs J. de. *Isaiah Among the Ancient Near Eastern Prophets: A Comparative Study of the Earliest Stages of the Isaiah Tradition and the Neo-Assyrian Prophecies*. *Vetus Testamentum Supplements* 117. Leiden: Brill, 2007.
- Kitz, Anne Marie. "Prophecy as Divination." *Catholic Biblical Quarterly* 65 (2003): 22–42.
- Kratz, Reinhard G. *The Prophets of Israel*. *Critical Studies in the Hebrew Bible* 8. University Park: Eisenbrauns, 2015.
- Lindblom, Johannes. *Prophecy in Ancient Israel*. Oxford: Blackwell, 1962.
- Malamat, Abraham. *Mari and the Bible*. *Studies in the History and Culture of the Ancient Near East* 12. Leiden: Brill, 1998.
- Mowinckel, Sigmund. *Psalmstudien III: Kultprophetie und prophetische Psalmen*. Kristiania: Dybwad, 1923.
- Nissinen, Martti. *References to Prophecy in Neo-Assyrian Sources*. *State Archives of Assyria Studies* 7. Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1998.
- . *Prophets and Prophecy in the Ancient Near East*. *Writings from the Ancient World* 12. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2003.
- . "How Prophecy Became Literature." *Scandinavian Journal of the Old Testament* 19 (2005): 153–172.
- . *Ancient Prophecy: Near Eastern, Biblical, and Greek Perspectives*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Parpola, Simo. *Assyrian Prophecies*. *State Archives of Assyria* 9. Helsinki: Helsinki University Press, 1997.
- Parrot, André. *Mari, capitale fabuleuse*. Paris: Payot, 1974.
- Stökl, Jonathan. *Prophecy in the Ancient Near East: A Philological and Sociological Comparison*. *Culture and History of the Ancient Near East* 56. Leiden: Brill, 2012.
- Stökl, Jonathan och Corrine L. Carvalho, red. *Prophets Male and Female: Gender and Prophecy in the Hebrew Bible, the Eastern Mediterranean, and the Ancient Near East*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2013.

Toorn, Karel van der. "From the Oral to the Written: The Case of Old Babylonian Prophecy." I Writings and Speech in Israelite and Ancient Near Eastern Prophecy, redigerad av Ehud Ben Zvi och Michael H. Floyd, 219–234. Atlanta: SBL, 2000.

—. Scribal Culture and the Making of the Hebrew Bible. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007.

Walton, John H. Ancient Near Eastern Thought and the Old Testament. 2:a uppl. Grand Rapids: Baker Academic, 2018.

Weippert, Manfred. Götterwort in Menschenmund: Studien zur Prophetie in Assyrien, Israel und Juda. FRLANT 252. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014.

Wilson, Robert R. Prophecy and Society in Ancient Israel. Philadelphia: Fortress, 1980.

10.2 Kommenterad fördjupningslista

Följande verk är de jag rekommenderar för läsare som vill arbeta vidare. Listan är personlig och inte uttömmande.

Nissinen, Martti. *Prophets and Prophecy in the Ancient Near East*. Atlanta: SBL, 2003.

Den enskilt viktigaste ingången för den som vill läsa primärtexterna i översättning. Innehåller Mari, nyassyriskt, Emar, Eshnunna och övrigt material med kortfattade kommentarer. Bör finnas i varje teologisk lärobokshylla.

Nissinen, Martti. *Ancient Prophecy: Near Eastern, Biblical, and Greek Perspectives*. Oxford: OUP, 2017.

Den för närvarande mest aktuella syntesvolymen. Kräver vissa förkunskaper men är tillgänglig för en ambitiös läsare. Här utvidgas ramen även till grekisk mantik.

Stökl, Jonathan. *Prophecy in the Ancient Near East: A Philological and Sociological Comparison*. Leiden: Brill, 2012.

Stökl's bok är akademiskt mer krävande men metodologiskt klagörande. Den som vill förstå hur jämförande arbete faktiskt görs på textnivå bör läsa den.

Parpola, Simo. *Assyrian Prophecies*. Helsinki: Helsinki University Press, 1997.

Standardutgåvan av de nyassyriska orakeltexterna. Parpolas religionshistoriska syntes i inledningen är spektakulär och ifrågasatt – men hans textutgåvor är oundgängliga.

Walton, John H. *Ancient Near Eastern Thought and the Old Testament*. 2:a uppl. Grand Rapids: Baker Academic, 2018.

Walton är evangelikal och skriver för en bred kristen läsekrets. Boken är inte primärt om profetism, men kapitlen om divination och gudomlig kommunikation ger en värdefull, teologiskt sympatisk ingång.

Walton, John H. *The Lost World of the Prophets: Old Testament Prophecy and Apocalyptic Literature in Ancient Context*. Downers Grove, IL: IVP Academic, 2024.

Lindblom, Johannes. *Prophecy in Ancient Israel*. Oxford: Blackwell, 1962.

Klassikern. Många av Lindbloms ståndpunkter är idag korrigerade, men hans religionspsykologiska känsla för det profetiska tilltalet är fortfarande inspirerande, särskilt för en karismatisk läsare.

Hamori, Esther J. Women's Divination in Biblical Literature. New Haven: Yale UP, 2015.

En förträfflig bok om hur det divinatoriska registret är bredare än vi vanligen tänker, och om kvinnors roll inom det. Skriven på god, tillgänglig prosa.

Grabbe, Lester L. Priests, Prophets, Diviners, Sages. Valley Forge: Trinity, 1995.

En typologisk översikt över religiösa specialister. Bra som översikt; Grabbes egen religionssociologiska blick är inte alla läsares men den är klargörande.

Malamat, Abraham. Mari and the Bible. Leiden: Brill, 1998.

Samlingsvolymen av Malamats Mari-uppsatser. Klassisk och fortfarande lärorik, även om en del slutsatser har preciserats av senare forskning.